

A BESZÉD HUMORÁRÓL – AZ ÉRVELÉS HUMORA JÓKAI REGÉNYEI ALAPJÁN

A. Jászó Anna

Bevezetés

„A humor igen széles jelentésű és képlékeny fogalom, amely a nevetéssel és a vidámsággal kapcsolatos különböző jelenségekre vonatkozik. A humor az a képesség, amely lehetővé teszi a vidám érzületet és a dolgok derűs szemlélését. Humoros az a beszéd, szöveg, műalkotás, személy vagy jelenség, amely nevetést vált ki. A humor fogalma nem a retorika keretein belül született meg. Eredete a későközépkori temperamentumtanhoz köthető, amely szerint a humorok azok a testfolyadékok, amelyek meghatározzák egy személy temperamentumát” – írja a *Retorikai lexikon* (Adamik 2010: 532). Sokféle érzelmet jelentett, szinekdochikus jelentésszűküléssel kapta meg mai jelentését. A fogalmat az antik retorikusok ugyanis nem ismerték, de sokat írtak a szellemességről és a nevetésről, s a későbbi századokban is fontosnak tartották a retorikák szerzői; tanácsolták a szellemességet, óvtak viszont a gúnytól, mert visszájára fordulhat; az iróniát sem javasolták, mert nem értik, illetőleg félreérthetik az emberek. Nagy a humor jelentősége a filozófiai-esztétikai gondolkodásban is (bemutatja a *Retorikai lexikon* szócikke). Arany János is foglalkozik vele a *Széptani jegyzetekben* (1962: 541) ezt írja többek között, a lényegre tapintva: „A nevetségest tehát mondhatjuk ellentétes vagy indirekt szépnek.” Thomas Mann, akit az irónia nagymesterének tartanak, többre tartja a humort az iróniánál, mert az irónia intellektuális nevetést vált ki, a humor viszont szívet dagasztó kacagást (l. a *Retorikai lexikon* szócikkében, 536). A retorika terminusaival azt mondhatjuk, hogy a logosz-éthosz-pathosz hármasságából a pathosz, az érzelmi érvelés a leghatékonyabb: a humorban az érzellem dominál, ezért hatása igen erős; az iróniában túlságosan is jelen van a logosz, azaz a gondolatiság; a gúny pedig minden változatában durva.

Napjainkban is sokat foglalkoznak a humorral kül- és belföldön egyaránt, pl. a Magyar Művészet folyóirat 2015/2. májusi száma teljes egészében a humornak van szentelve, ismeretese az interdiszciplináris humorkonferenciák (anyagukat a Tinta Könyvkiadó publikálta, l. Daczi et al. 2008; T. Litovkina et al. 2010; Vargha et al. 2013; Boda-Ujlaky et al. 2016).

Jókai Mór akadémiai székfoglalója *A magyar néphumorról* szól, 1860. január 30-án olvasta fel az Akadémián (Filep 2007). Ő maga élclapokat szerkesztett, egész életében gyűjtötte az anekdotákat, olvasói és képviselőtársai (35 éven át volt parlamenti képviselő) lelkesen szállították neki a tréfás törté-

neteket. „Maga az író 1860-ban mintegy ötezerre becsülte az általa ismert hazai anekdoták, adomák, élcek számát, egy negyedszázad múlva már tízezret emlegetett, s valószínűleg nem túlzott. Sokat közzé is tett. 1856-ban jelent meg első gyűjteménye: *A magyar nép adomái*; a következő évben ennek százötven darabbal bővített második kiadása; 1872-ben az ugyancsak bővebb harmadik edíció, címváltozattal: *A magyar nép élce szép hegedűszóban*; majd 1914-ig még tizenkét kiadás” – írja *A magyar nép élce* c. kötet utószavában Lukácsy Sándor (Unikornis-kiadás, 61. kötet, a továbbiakban is ebből a kiadásból idézek).

A róla szóló szakirodalomban is sokat olvashatunk Jókai humoráról, s általában a népies anekdotákat említik mint humora forrását. Közismertek olyan humoros figurái, mint Tallérossy Zebulon. A jelen tanulmányban nem ilyenekről lesz szó (s olyan leleményeiről sem, hogy dr. Kiss Miklós Dr. Kiss Me néven nyitott rendelőt New York-ban, egyszóval szójátékai özönével sem foglalkozom).

Jókai nem bajlódik sem az anekdota, sem a humor definiálásával, *A magyar néphumorról* c. székfoglalójának első mondatai azonban a lényegre fókuszálnak (Jókai 1995: 5):

A humor csak szabadelmű és felvilágosult népek tulajdona. || Nemzetek, akik szeretik kimondani az igazságot; mikor nyíltan nem lehet, képes beszédben, tréfa színe alatt is; akiknek szelleme azon önállóságra jutott, ahonnan a jót a rossztul nem csupán a hagyományos hit, hanem saját ítélőtehetség tudja megkülönböztetni, akik a világosságnak szemébe mernek nézni, azoknál otthonos a humor.

Hosszasan ír az anekdotáról Alexa Károly, mégpedig a korszerűség szempontjából *Anekdota, magyar anekdota* és *Az anekdota – létmód és idő* c. tanulmányaiban, 1983-ból, illetőleg 2015-ből (Alexa 2015: 140–215). Az anekdota kisközösségek, zárt társaságok történetmesélése, védekezés a mostoha, olykor ellenséges körülmények ellen, egészen a legújabb időkig.

Jelen tanulmányom arra kíván rámutatni, hogy Jókai humora nemcsak az anekdotából és a nyelvi játékokból, hanem igen gyakran az érvelési lehetőségek tréfás kiforgatásából származik: ezt kívánom bizonyítani, főleg *Jókai és a retorika* c. könyvem alapján (Adamikné Jászó 2016). Óvatosan megkockáztatom azt az állítást, hogy ilyen szempontból – és rendszerbe foglalva – még nem foglalkoztak a humorról, bármennyi is a róla szóló tanulmány. Az igaz, hogy az érvelés humoros alkalmazására olykor utalnak a retorikai szakirodalomban (Perelman 1982: 58; Bencze–Aczél 2001: 136), de csak egy-egy illusztráció erejéig.

Először a példa és az enthüméma megmosolyogtató alkalmazásáról lesz szó, majd a toposz-logika humoros kiforgatásáról, ezután csak jelzésszerűen a szerkezet és a stílus humoráról írok (tehát a retorika inventio-dispositio-elocutio szerkezetét követem), végül három parodisztikus művének humoros

érvelését említem meg. Korántsem merítem ki a lehetőségeket, de a legfontosabb jelenségekre rámutatok (Adamikné Jászó 2013: 129–265).

A példa és az enthüméma

A retorikai érvelés két fő eszköze a példa (görög: *paradeigma*, latin: *paradigma*, tkp. retorikai indukció) és az enthüméma (tkp. retorikai dedukció, retorikai szillogizmus). Arisztotelész ezt írja a *Rétorikában* (1999: 1356b): „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más”. A következtetés két lehetősége az indukció és a dedukció, módszereiket a formális logika állapítja meg; a mindennapi érvelésben azonban nem a formális logika szerint érvelünk, hanem a gyakorlati érvelést alkalmazzuk. A gyakorlati érvelés lehetőségei tehát a példa és az enthüméma. (Arisztotelész tehát nemcsak a formális logikát alapította meg, hanem a gyakorlati vagy retorikai érvelést is; ez a különbségtétel azonban elfelejtődött, s a 20. század második felében fedezte fel újra az angol Stephen Toulmin és a belga Chaïm Perelman; a szakirodalom igencsak nagy, vö. Perelman 1982; Adamik 2010, *logika, dialektika, filozófia, retorika* szócikk.)

A **példa** tehát retorikai indukció (a terminust sajátos, nem hétköznapi értelmében használjuk, nem illusztrációról van szó). Perelman határozta meg a példa, az illusztráció és a modell különbségét. A példa elmondása után vonjuk le a következtetést. A következtetés levonása után illusztrálunk (Perelman 1982: 106–113). Arisztotelész szerint a hallgatóság nem igényli a hosszas levezetést, sem türelme, sem műveltsége nincsen hozzá; ezért elegendő egyetlen hasonló esetet mondani, ez a példa (*Rétorika* 1999: 1393b); másképp fogalmazva: az indukció alkalmazásakor lépegetünk egyik adatról a másikra, a példa alkalmazásakor egyetlen ugrást végzünk. A példa az összehasonlítás gondolati műveletén alapul. Történelmi és kitalált példát különböztetünk meg, a kitalált példa parabola vagy mese lehet. Mindkettőt ragyogóan alkalmazza Jókai.

Kitalált példák, mégpedig parabolák:

Mikor aztán Richárd megint leszállt az udvarra, a világért sem veszekedett a bohó öreggel a megjárásért. Minden tréfát fel szokott venni és mindenkitől. *Az oroszok nem használja körmeit vakarózásra, mint a kutya.* (*A köszívű ember fiai*, II, 121)

Mint a szép gyümölcsben, melyet a férge meglepett, látta erjedni a rohadást az egész nemzetben. *Tán az almának a férge is azt hiszi magáról, hogy ő annak az almának a fejedelme?* (*Fráter György*, I, 226)

Trenk Frigyesnek már eddig is elég sok volt a rováson. De ő azt soha életében nem akarta észrevenni, hogy vétett valamit. *Tökéletes macska volt, aki megeszi a kanárimadarat, s aztán bámul rajta, hogy már most miért üldözik őt? Hisz a kanárimadár jó volt.* (*Trenk Frigyes*, II, 179)

Kitalált példa, mégpedig mese:

A krák

A régi kor természettudósai beszélnek egy csodaállatról, amelynek neve „krák”.

Pontopiddan norvég tudós le is írta e szörnyeteget.

A krák egy töméntelen nagy tengeri állat, mely lenn a tengerfenéken lakik, a melynek néha-néha eszébe jut a vizek színére felemelkedni.

Mikor aztán rengeteg nagy háta felemelkedik a hullámok közül, befedve tengeriszappal, telenőve tengeri fűgével, tengeri tulipánnal, korallerdővel, akkor a pinguinok, kormoránok azt gondolják, hogy ez valami új sziget, odatelepednek, ott fészkelnek, rondítanak a hátán; a krák engedi azt békével.

Idő jártával aztán belepi a fű a hátát; a hajósok meglátják: „ni, milyen szép zöld sziget!” kikötnek rajta, birtokukba veszik, házat építenek rá; a krák mindazt túri szépen.

Azután elkezdik a hátát fölszántani, bevetik árpával; a krák engedi a hátát szántatni, boronáltatni, legfeljebb akkor, mikor tüzet raknak rája, gondolhat annyit magában, hogy milyen nagy baj az, mikor egy ilyen nagy állat nem tudja a hátát megvakarni.

A hajósok mindig jobban találják magukat rajta, már kutat is ásnak a hátán, s ugyan örülnek rajta, mikor víz helyett zsirt meregetnek fel a kútból. A krák engedi szivattyúztatni a zsirját, hiszen van neki elég.

A hajósok a gazdag szigetre raktárakat építenek, vámot, rendőrséget importálnak rá, talán még részvénytársulatokat is alapítanak föléje. Egyszer aztán, mikor már az eleven húsáig lefűrtak, a krák azt gondolja, hogy de már ennek fele sem tréfa, s viszszaszáll a tenger fenekére. Vele együtt madár, ember, hajó, raktár és részvénytársulat.

Ilyen napjai voltak a kráknak 1848-iki március közepén. (*A kőszívű ember fiai*, I, 149)

Jókai nem kívánta a szép Trenk Frigyes immoralitását egyedi esetekkel részletezni, csak egyetlen hasonló esettel, a macska-példával érzékeltette. Azonnal megértjük, sőt: elképzeljük a szituációt, mosolygunk is rajta. Nem kívánta részletezni, hogy mi vezetett az 1848 márciusában kirobbant bécsi forradalomhoz: egy szemléletes mesével érzékeltette, hogy létezik egy tűrészhatár (egyébként a krakenről szóló matróztörténetek akkoriban is közsismertek voltak). A raktárak, a vám, a rendőrség, sőt a részvénytársaság említése a krák hátán túlzás, groteszk, mosolyt fakaszt, de hát mindez „hihető”, mert egy tekintélyérvvel meg van támogatva. (Valóban létezett a 18. században egy Erik Pontopiddan nevű híres zoológus, aki leírta az óriáspolipot; csak-hogy dán volt, de volt magántanár Norvégiában; a *kraken* pedig norvég eredetű szó; különben is Norvégia és Dánia történelme összefonódott, úgyhogy Jókai nem tévedett nagyot.)

Az **enthüméma** csonka és/vagy valószínűségeen alapuló szillogizmus, Arisztotelész terminusa (*Rétorika* 1999: 1358a, 1396a). A mindennapi érvelésben nem mondunk teljes szillogizmusláncokat, rendszerint kihagyjuk valamelyik premisszát, és a megmaradttal – rendszerint a nagypremisszával –

indokolunk (Szókratész halandó, mert minden ember halandó). A kihagyott láncszemeket gondolatban kiegészítjük, innen a terminus neve: *en thümo* 'ami a gondolatban van'. A nagypremissza rendszerint nem cáfolható, csak valószínű, de meggyőző, mert többnyire népi bölcsességen alapul.

Malvina hogyan engedett volna az óhajtásnak? Ez olyan felhívás, amit teljesíteni szokás. *Hölgyek különösen szeretnek költségetést csinálni*. Elfogadta az írót és tárcaát, s sajátkezűleg jegyzé a teendőket. (*Szerelem bolondjai*, I, 177)

Még egyre kérem. Hozzon egyúttal egy üveg bort is; az orvos azt tanácsolta, hogy bort igyam, akkor elmúlik az álmatlanságom. – A cseléd mindent elhitt szépen. *Vannak asszonyok, akik örömet isszák a bort*. (*Politikai divatok*, II, 56)

Annak az embernek, aki „mindent tud”, az a nagy veszedelme van, hogy sok ember van a világon, aki csak „egyet tud”, de azt az egyet jobban tudja, mint ő; ő mindent tud, de félig; ez pedig csak egyet tud, de egészen. – S azt nem jó felingerelni! || *Mert a szaktudós kegyetlen és irgalmatlan fenevad!* (*Egy ember, aki mindent tud*, 113)

A jószágigazgatók, a gazdatisztek egészen földesuruk példáját követték a prédálásban, s legtisztességesebb ember volt közöttük az, aki azt, amit ellopott, legalább megtakarította; a legtöbb azt sem tette: *a lopott pénznek gyors forgalma van*. (*A szegénység útja*, 72)

Igaz, hogy vannak asszonyok, akik örömet isszák a bort, elhisszük, meggyőző érvelés, de bizonyára vannak olyanok is, akik nem szeretik a bort. A szillogizmus efféle volna: Vannak asszonyok, akik szeretik a bort. | Judit asszony. || Következésképpen Judit szereti a bort. S biztosan vannak szelíd szaktudósok is. A nagypremissza meggyőző, de nem cáfolható. A formális logika az ilyen érvelést hibásnak tartja, de a mindennapi érvelésben elfogadjuk, sőt az efféle állításokon lehet vitázni pró és kontra. Az efféle állításokat hívja az amerikai szociolingvisztika *wit*-nek, népi bölcsességnek. „A gyakorlati okoskodás arra a módra utal, ahogyan az emberek felhasználják köznapi tudásukat, és ahogyan ezt a tudást mindennapi életvezetésükben alkalmazzák: mi az, amit feltételeznek, mi az, amit soha nem kérdőjeleznek meg, hogy választják ki azokat a dolgokat, amelyekkel foglalkoznak, s hogyan illesztik egymáshoz a társadalmi érintkezésben a köznapi tudás különböző darabkáit, hogy fenntartsák a „normális” látszatokat. Ez egészen más, mint a logikus gondolkodás vagy a tudományos hipotézisek megfogalmazása és ellenőrzése – ezeket formális körülmények között sajátítjuk el, és nagyon specializált célok elérésére szolgálnak” (Wardhaugh 1995: 228). Sokszor gnómák, szentenciák szerepelnek ebben a helyzetben. És olykor humor bujkál bennük.

Tulajdonképpen a példa esetében is megfogalmazzuk gondolatban az összehasonlítás alapját, az enthüméma esetében a kihagyott lépést. Ezenkívül mindkét érvelési lehetőség képszerű, az érzelmeket is megmozgatja. Jókai

közkedveltségének valószínűleg az is oka volt, hogy az emberek gondolkozása találkozott a regénybeli szereplőkével, s ezek az állítások olykor humorosak, szelíd derűt váltanak ki.

A toposz-logika

A retorikai érvelést a híres amerikai jezsuita tudós, Walter Ong *toposz-logikának* nevezi (*topical logic*) Ramus-monográfiájában (Ong 1958: 104), de egyszerűen *topikának* is hívhatjuk. Arisztotelész *Topikája* nincs magyarra fordítva, de Ciceróé igen, mégpedig *A helyek (Topica)* címen (Cicero 2012: 691–720); főbb fejezetei: az érvek és helyeik; meghatározás, felosztás, szófejtés; azonos szócsalád szavai, nem, hasonlóság; különbség, ellentét, következmény, előzmény; okok, hatás, okozat; összehasonlítás; az ügyön kívüli érvforrások: a tanúságok. Miért helyek? Olyan helyekről van szó (görög: *toposz, topoi*; latin: *locus, loci*), ahonnan érveket vehetünk. Tulajdonképpen megkülönböztetjük a speciális érveket, ezek a beszédfajták érvei, valamint az általános, mindenütt felhasználható érveket, ezek a toposzok, de a *loci communes* elnevezés is használatos. *Érvforrásoknak* is nevezik őket, minden bizonnyal Quintilianus *Szónoklattana* (2008: 5, 10, 19) alapján: „Mindazok a hihető dolgok, amelyeken az érvelés nagy része alapul, ilyen forrásokból erednek...” Quintilianus a *fons* 'forrás' szót használja, ezt követik a fordítók is. Ha modern terminust keresünk, azt mondhatjuk, hogy *gondolkodási mintázatok, gondolkodási műveletek* (Eysenk–Keane 2003, A tudás szerveződése c. fejezet). Nem véletlen, hogy a mai retorikai kutatás egyik fő iránya a toposzkutatás (pl. Schirren–Ueding 2000; Graff 2008). A régi retorikusok is az elmében meglévő helyekre gondoltak (Ong 1958: 280).

Minden retorika tárgyalja a toposzokat, legfeljebb a sorrend vagy a csoportosítások mások. Én a következőket vettem át (Corbett–Connors 1999): definíció (meghatározás, felosztás, osztályozás/kategorizálás, részekre osztás); összehasonlítás (hasonlóságok, különbségek, fokozatok, s ide vehető a példa és az analógia); viszonyok (ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, el-entmondás); körülmények (a múltbeli és a jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen, a személyekből és a dolgokból vett érvek) (Adamikné Jászó 2013: 165–233). Arisztotelész 28 helyet sorol fel (*Rétorika* 1999: 1397a), Perelman kvázi-logikai és a valóságon alapuló érveket különböztet meg (Perelman 1982: 53–80). Tulajdonképpen az első három csoport kvázi-logikai érveket tartalmaz, mert van formális logikai háttérük; az utolsó csoportnak nincs köze a logikához, de az érvelésben fontos, sőt Quintilianus szerint a legfontosabb, mivel minden emberi dolgokon múlik.

Az érvforrásokat vagy érvelési helyeket (*topoi, loci*) is lehet humorosan tálni, kiforgatni, s ehhez Jókai nagyon értett. Aki ismeri a komoly megoldást, jót nevet, vagy legalább is mosolyoghat a megoldásokon.

A **definíció** a legerősebb érv, mert a jó definíció nem cáfolható. A retorikai definíció szabadabb, teljesebb, ékeesebb (Szvorényi 1851: 142), nem követi

szigorúan a *genus-species-differentia specifica* felépítést. Tulajdonképpen gondolatalakzat, szónoki meghatározás (görög: *horiszmosz*, latin: *finitio*). Sok példát idézhetnénk, Jókai gyakran élt vele.

Mikor egyedül voltak, azt kérdezi komornájától Alfonsine:

– Mit csinál a bakfis?

Bakfis persze annyit tesz, mint sült hal. Hanem akik a német nyelvben e szónak valami különösen gyöngéd érzelmet akarnak adni, azok gondolnak alatta holmi olyan kis felserdült leánykákat, akik már nem gyermekek, de azért még ráérnek várni a főköttőig; akik még ártatlanok és ostobácskák; akik már éreznek valamit a szívükben, de nem tudják, hogy mit; fecsegnek és nem tudják, hogy miről; a tréfát komolynak, a komolyat tréfának veszik, s a legelső szép szót, amit nekik mond valaki, arany gyánánt kapják. Ez a bakfis. (*A kőszívű ember fiai*, I, 84, szintetizáló meghatározás, a végén összegez)

A toposzok első csoportjába tartozik a **felosztás** is, azaz a *genus* felosztása fajaira. Szókratész azt mondja a *Phaidrosz*-ban, hogy aki tud definiálni és felosztani, az már tudja a szónoki mesterséget. Szellemes felosztás olvasható *A kőszívű ember fiai*-ban (I, 160):

Jenőnek a hideg borzadály futott végig minden idegén ez éljenriadaltól – hanem a csók, az jólesett neki.

És azt mindenki olyan természetesnek találta, hogy az emberek ezen a napon egymással csókolódjanak. Hiszen olyan sokféle címe van a csóknak: az öröm csókja, a szabadulás csókja, a hála csókja, a szerelem csókja, sok félretett, sok tartogatott csók lett kiosztva ezen a napon, sok régen ígért, sok hiába várt, sok eladósult csók jutott lejárati napjához ez órában s lett megfizetve kamatostul; sok boldog élet első csókja, sok örök elválásnak búcsúcsókja lett elpazarolva ezen a népboldogság napján.

Hanem ha e sok édes, mámorító csók között egy Júdás-csók is ejtetett, úgy ez bizonyára az a csók volt, mely Baradlay Jenő ajkát érte, a világ szeme láttára, a hölgyek legszebbikének mézes, rózsás ajkairól.

A **tranzitivitás** olyan viszony, amely szerint ha egy viszony létezik az első és a második terminus között, valamint a második és a harmadik között, akkor ugyanaz a viszony létezik az első és a harmadik terminus között. Ez a viszony elméletileg igaz, de a tapasztalat más lehet. Gyakran lehet hallani a közvetkező állítást: a barátom barátai az én barátaim is. Ennek az állításnak nagy a valószínűsége, de nem feltétlenül igaz (Perelman 1982: 70). A szépasszony, Corinna mondja, sőt idézi valahonnan:

Uram, mielőtt önt ismertem volna, kész leendtem e lépést megtenni, de „most, aki önnek ellensége, az nekem is ellenségem”. (*Az új földesúr*, 96)

Titokban keresik a szövetségeseket.

Ígéreteket tesznek.

„Ha te ellensége leszel az én ellenségemnek, én prédául adom neked az én barátomat.”

Ami útban áll, azt el kell háritani. Ha megy: eselszövénnyel. Ha megy: pártalakítással – ha nem megy: erőhatalommal.

„Tegnap ellenségek voltunk ketten, holnap szövetkezzünk ketten, holnapután egy harmadikat megverjük ketten. – S aztán megint lehetünk ellenségek ketten.” (*Az élet komédiásai*, II, 67, ezt a képletet bárki kitöltheti a közelmúlt világtörténelmi eseményeivel)

Az összehasonlításon alapul a példa (*paradeigma*) és az **analógia**. A példát már tárgyaltam, most csak az analógiáról lesz szó, itt azonban szükséges a háttér bővebb ismertetése.

A modern retorikusok, így a belga Chaïm Perelman is jelentősnek tartja az analógiát a retorikai érvelésben. „Az analógiás érvelés egy A és B terminus közötti viszonyból indul ki, amelyet *témának* nevez Perelman, mert ez alkotja beszédünk sajátos témáját. Ennek értékét azzal tudjuk kimutatni, ha C és D viszonyához hasonlítjuk, amely az analógia *phoroszt*, megvilágító, magyarázó elemét alkotja. Azaz ahogyan A aránylik B-hez, úgy aránylik C a D-hez. Ez az érvelési analógia különbözik a matematikai analógiától, mert a matematikában az egyenlőség viszonya szimmetrikus, itt viszont a phorosznak világosabbnak, érthetőbbnek kell lennie a témánál a hallgatóság számára, mert csak így tudja betölteni megvilágító szerepét. Amikor Hérakleitosz azt mondja, hogy az Isten szemében az ember olyan gyermekes, mint egy felnőtt szemében a gyermek, lehetetlen a phoroszt felcserélni a témával, mert az emberek általában jobban átlátják azt a viszonyt, amely egy felnőtt és egy gyermek között fennáll, mint azt a viszonyt, amely az ember és az Isten között létezik” (Adamik et al. 2004: 39). Képletben kifejezve:

$$\begin{array}{ccccccc} A & : & B & = & C & : & D \\ \text{Isten} & : & \text{ember} & = & \text{felnőtt} & : & \text{gyermek} \\ & & \text{Téma} & & & & \text{Phorosz} \end{array}$$

Összefoglalva: a példa hasonló dolgok összehasonlításával érvel, az analógia különböző dolgok összehasonlításával: a viszony hasonló. *A három márványfej* c. középkori történetben (247) olvashatunk egy megmosolyogtató hamis analógiát, ráadásul egy beszédből. Majd egy elbeszélésfüzérből idézem az uzsorás mentegetőzését:

Ejh, mit. Mondjuk ki dogma szerint, tisztán és világosan, hogy a keresztény vallás szavai nem tiltják a kétnejűséget. [...] Mit hirdet a Credo? Testünk feltámadását és az örök életet. Eszerint akinek a földön két felesége volt, úgy, hogy egyiket a másik halála után vette el, a végítélet napján mind a kettő feltámad, s ismét az övé lesz; és akkor örök időnkig együtt kell, hogy éljen mind a két hitvesével a paradicsomban. Ami nem lesz bűn a paradicsomban, a szentek egyetemében, hogy lehetne az bűn itt az árnyék-

világban, az indulatok uralkodása alatt? Állítsuk fel a *dauiditák* gyülekezetét, s mienk lesz hét év alatt az egész világ!

Nagy hézag esett volna a világtörténetben, ha két ilyen egymásnak született lélek, mint Lenci fráter és Meerengel össze nem találkoztak volna; a kérdés csak az lehetett, hogy melyik teszi szerencsétlenebbé a másikat?

Mert az uzsorásnak is megvan a maga katekizmusa.

Miért szidalmazzák az uzsorást? Azért, mert a maga marháját természetes úton szaporítja. Hát a paraszt nem azt teszi? Mikor megülteti a kotlóst: alarak tizenkét tikmont, darabja két krajcár; mikor kikelnek, pakene hendli minőségig nőnek, eladja darabját harminc krajcárért. Hát ez nem uzsora? A tojának szabad kikelni, megtollasodni; hát a tallérnak nem? (*Lenci fráter*, 37; a Meerengel név jelentése 'tengeri angyal', egyáltalán nem hízelgő, mert eredetileg a cápát jelenti, antonomasztia; pakene hendli – Gebackene Händel, sült csirke, a Jókai-szótár szerint)

Az analógiák az előrejelzésekben is felhasználhatók. A tanácsadó beszéd a jövőre vonatkozik, ezért a benne használt analógia is a jövőre vonatkozik, ezt Arisztotelész óta tudja a retorikai szakirodalom. A korabeli állapotok alapján jósl Jókai *A jövő század regényében* (1872-ben írta le az 1952. évi elképzelt helyzetet), Habsburg Árpád uralkodónak ezt mondja többek között a pénzügyminiszter (maga az uralkodó neve is humoros, Árpád nevű Habsburgot bajos elképzelné, a mai olvasónak az 1952-es év is humoros, ha az akkori tényleges „uralkodóra” gondol):

Rettenetes hidegvérrel adta elő, hogy öfelsége egyesült monarchiáinak pénzügyei a legszomorúbb látványt mutatják. [...] Kölcsönt az állam semmi áron nem kap már, sem az angol, sem a német piacokon; a nemzeti bank sem előlegezhet. [...] Törülni kell a kiadásokból, mert az egész direkt adót elnyeli már az államadósságok kamatja. Ha egy krajcár rendkívülit kérnek is tőle, ő rögtön leteszi a tárcáját. Ellenben van szerencséje több új törvényjavaslatot beterjeszteni, amik pénzt hoznak be; már vannak is rá vállalkozó konzorciumok. 1. Az agglegényi adó: harminc éven túl levő nőtlen férfiakra kivetendő. 2. Születési adó: minden újszülöttől fizetendő, olyankor különben is nagy örömben vannak a szülők. 3. Iskolaadó: először azokra kivetendő, akik iskolába nem járnak, hogy miért nem járnak; másodsor azokra, akik járnak, mivelhogy tanulnak valamit. 4. Zeneadó. Fizetendő minden zongorától, kintornától, hegedűtől, ami a magánosok birtokában van. Azonkívül két nagyobbserű financiaális projectummal szolgál. Az egyik éppen a hadseregére vonatkozik, s két részből áll; az egyik rész tervezete szerint mindenkinek, aki a katonaságból ki akar maradni, erre engedély adatik ezer forintért. Az egymillió reservista között bizonyosan akad ötvenezer családapa, jó állásban levő ember, aki inkább lefizeti az ezer forintot, mint hogy a glédába beálljon és masírozni menjen; a másik rész szerint pedig a tisztai rang adatnék pénzért, hadnagy-rang egyezer, kapitányi négyezer, őrnagy-tízezer, ezredesi húszezer, tábornoki ötvenezer forintért. Ez iszonyú pénzt fogna behozni. – Végül van a háta mögött egy konzorcium, mely vállalkozik a Dunát bérbe kivenni, azon engedély mellett, hogy

minden a Dunán járó hajótól mérföldek szerint megszabandó vámot szedhessen. (*A jövő század regénye*, I, 30–31)

Az **ok-okozati lánc** gyakori érvelési lehetőség, Jókai kedves humorral alkalmazza az alábbi példában:

De nemzetgazdasági tekintetben is fontos és jelentékeny tényező az agár, mert nem is említve azt, hogy a legszebb kalapok a nyulak szőréből készülnek, ami tehát nevezetes kereskedelmi cikk, mellőzve azt is, miszerint hazánkban a gyümölcsstenyészésnek legátalkodottabb ellenségei a nyulak, melyek a fiatal ojtványok kérgeit lerágják, s ekként gyümölcsstenyészésről addig szó sem lehet, amíg az agarak rendes működése szervezve nincs; csupán arra kívánjuk figyelmünket vetni, vajon a hazánkban annyira pártolándó lótenyészés és nemesítésnek mi a legerősebb rugója? Az agár! Ki a tatár fog szaladni az agár után? Ahhoz ló kell, mégpedig jó ló. Tehát az agarászat mozdítja előre a lótenyészést. (*Egy magyar nábob*, II, 84)

Sokféle **ellentmondás** van, sok ellentmondás feloldhatatlan, de sokféleképpen lehetséges az ellentmondás feloldása (Perelman ezzel kiemelten sokat foglalkozik, Perelman 1982: 54–60). Az egyik lehetőséget szemlélteti az alábbi furfang: Kaulman Félix tanácsot kér Sámuel apáttól (ha van fekete humor, ez az érvelés inkább annak mondható; különösen az egy pap, sőt egy pápaságra pályázó apát szájából):

Elvenni akarom a leányt, s akarom, hogy törvényes hitvesem legyen, hozzám kötve, akinek én parancsolok. De amellet úgy akarnám a dolgomat intézni, hogy én ne lennék őhöz kötvé; ő ne parancsolna nekem. Egyszóval, hogy amíg én akarom, feleségem, mikor nem akarom, nem feleségem. Ebben adj nekem tanácsot.” „– Óh, igen, tudok egy ilyen módot, de csak egyetlen egyet – szólt Sámuel. – Megesküszöl, akivel akarsz, a vallás rendes megtartásai szerint itt Bécsben. Mikor aztán azt akarod, hogy ez a házasságod ne legyen házasság, a bécsi bankárházaddal felhagysz, a firmádat elveszed, s átköltözöl párizsi házádba. Firmád ott is fennáll, már apád francia polgár volt, s te is az vagy. Ha egyszer aztán ott célszerűnek látod megmenekülni a hitvestárostól, egyszerűen megismerteted azzal a körülménnyel, hogy a francia törvények előtt semmi házasság sem érvényes, mely nem polgári hatóság előtt kötött. (*Fekete gyémántok*, I, 161–162)

A szerkezet

Humorát tetten érhetjük regényei szerkezetében, így bevezetéseiben, befejezéseiben (pl. *A kiskirályokban*: a nevetségessé vált dzsentrik tovább funkcionálnak: a hivatalokban, a parlamentben); leginkább zárójeles megjegyzéseiben (minden művében gyakori, vö. A. Jászó 2015: 449–456). A bevezetés humorára jó példa *Az új földesúr* kezdete; a regény a passzív rezisztenciába vonult régi földesúr feloldhatatlan ellentmondást tartalmazó szavaival kezdődik:

„*Cogito; ergo sum.*” (*Gondolkozom, tehát vagyok.*) | Tehát, ha „non cogito”, akkor „non sum”. [...] Hanem hát az Úr rendelte, hogy olyan állatok is legyenek a világon, amik félig növények; tehát – vegetáljunk!!!

Az alábbi zárójeles közbeszúrások személyes megjegyzései, gyakran humorosak; olykor tájékoztató jellegűek, de akkor is kedvesek, megmosolyogtatók; olykor pedig szubjektívek:

A város népe még jócskán alszik. (Szilveszter-éj után soká szokott reggeledni.) A boltok sincsenek még nyitva. (*A lőcsei fehér asszony*, I, 52)

– De legalább ne szidja az Istenét meg a szentét annak, akire haragszik.

– Hiszen ha az apját-anyját szidom, azt föl se veszi a pernahajder; ha a lelkét szidom, az nincs neki, de szentje van, aztán nem törik bele semmi porcikája. Az ebadtának, kutyateremtettének.

(Utoljára még kiderül, hogy a magyarnak a káromkodás afféle biztonsági szellentű, melyen keresztül a felforrt indulat elrepül. Lesz belőle nemzeti virtus.) (*A mi lengyelünk*, I, 53)

De íme két tudós férfiú közeledik, akik még csatos cipőben járnak, s háromszegletű kalapot viselnek; a régi jó medesztus idők maradványai: nagytiszteletű tudós Harangi Ézsaiás és szintén azonos című Tóbiássy Mózes professzor urak. (Még akkor tanárok nem voltak, csak professzorok.) (*Elbeszélések* III, 141, *A debreceni lunátikus* c. elbeszélés)

(Zárjel között mondva, én kétféle nemét ismerem a szerelmes verseknek: az egyik olyan, mint a méhe, szeretem zöngését, tudom, hogy tele van mézzel, s viszi azt királynéjának; hadd vigye, nem bánom; a másik olyan, mint a szúnyog: úgy énekel messziről, úgy könyörög, hogy hadd csípjén meg valakit! Hiszen bár csípné már, csak ne énekelne a fülébe. – Bélteky Feri verseit Ilonka határozottan a szúnyogok válfajába osztályozta.) (*A szerelem bolondjai*, II, 81)

Lábainál nagy virágú szőnyegen pálmabor, kétszersült és egy férfi hever; amit közönséges nyelven szép embernek neveznek. (Nem tudom, nem vagyok asszony.) A férfi mandolint tart kezében és dalt ver rajta, a hölgy tárcáját tartja a kezében, s írónal verseket ír belé. A férfi dallamot rögtönöz hozzájuk és elénekli. (*Szélcsend alatt. Az életből ellesve*, 82, *A szegény asszony* c. elbeszélés)

Gyakran előfordul az a megoldás is, hogy a szereplő gondolatait teszi zárójelbe (a mindig hoppon maradt nőcsábásztól kérdezi Passiflora nevű éppen „ügyeletes” barátnője):

Híttak már téged „kis zamaramnak”?

(Kicsinek nem.) (*De kár megvénülni!* 110)

A stílusesszközök

A stílusesszközökben – a trópusokban és a figurákban – is sok humor lapang. Jókai stílusát erőteljesen jellemzik az alakzatok (figurák), különösképpen hasonlatai humorosak (a stílusesszközök humorával sokat foglalkozik a szakirodalom, a hasonlatokkal kevésbé, inkább a többi alakzattal és a trópusokkal).

Jókai **hasonlatai** többségükben humorosak, sőt gúnyosak, szellemesek, nagy részük az állatvilágból származik (természetesen nem készítettem statisztikát – nem is érdemes –, de minden különösebb kockázat nélkül megállapíthatjuk).

Azok már csak Szalmás uramra vártak, hogy nekiüljenek a lakomának; ezt Szalmás uram jól tudja, bánta is, akárhogy megy végbe a kastélyban a parádé, sietett, mint rák az iszapba, saját elementumába. (*A kőszívű ember fiai*, I, 134)

Anonymus úgy fordította a fejét a duzzogó menyecske felé, mint mikor a görény a gyöngytyúkra sandít; aztán egyet köszörült a torkán, ezzel adott választ, s igyekezett kifelé az ajtón. (*A kiskirályok*, I, 270, Vakandi Anonymus őstörténetünk lelkes kutatója és – szorgalmas hamisítója)

Magas, egyenes, daliás termete, szénfekete bajusza, mint két paragrafusfark, felkunkorítva, körszakála sima állat felbodorítva sövényzi körül, arca piros, jól táplált; fekete haja homlokközépen szétválasztva, mint Hunyadi János képein látszik. Olyan jó őszinte, nyílt magyar arca van, hogy bizony akárkit elszédítene első tekintetre. (*Az új földesúr*, 28, az ál-Petőfiről van szó, később kiderül igazi neve: Straff, meg az is, hogy titkosügynök)

A költők csatába induló nótákat pengettek és trombitáltak; a jósok előre kihirdették, hogy úgy fog lehullani az ellenség, mint mikor megrázzák a fát, és lehullanak a cserebogarak, s a vitéz bajnokok nemkülönben fognak cselekedni, mint a pézsmakacsák, melyek a fa alatt állanak, és menten föleszik a cserebogarakat... (*Elbeszélések II*, 115, *Az utolsó cigányország* c. elbeszélés)

A jelenlegi jövedelem egészen rámege az adósságtörlesztésre és a kamatokra (s az az adósság olyan, mint a polip, mentül jobban törlesztik, annál jobban nő). Akkor pedig az egész jövedelem megvolna, lehetne élni gond nélkül – egész holtig. – Azon túl pedig – nem következik semmi. (*Akik kétszer halnak meg*, II, 226)

A pad végén legszélrül ült a fűrmenderné; hegyes orra, bóbitás főkötője a gyöngytyúkhöz tévé hasonlónvá, s ha megszólalt, hasonlatosság csak annál tökéletesebb lett. (*Szép Mihál*, 167)

Hej, hogy beleakadt a szeme a szép tüneménybe a vén szerelmesnek! Mint mikor pajkos pásztorfiúk darazsat füstölnek ki csóvával a faodúból, s egyszerre lángot vet az egész pudvás fa! (*Szép Mihál*, 185)

...szemei úgy jutottak húsos, kövér homloka két felére, mint valamely becstületes tengeri főkáké. (*Kárpáthy Zoltán*, I, 145, Abellino kövér orvosáról van szó)

A paródia

Végezetül csak utalok paródiáira: a *Félistenek bolondságaira*, mely az előadásmód paródiája, az *Egy hirhedett kalandor a XVII. századból* c. letehetetlen olvasmányra, mely a státustan, vagyis a törvényszéki tárgyalás paródiája, *A három márványfej* pedig szenzációs disputaparódia, több sikon is. (Jókai-ban mindig élt a tréfás kedvű diák. Első regényében, a *Hétköznapi*ban olyan parodisztikus jelenetek olvashatók, amelyek erősen emlékeztetnek a *Helység kalapácsa* humorára (Imre 2010, 2015), hasonlóképpen nevetséges *A kiskirályok*ban parodizált öskutatás.)

A *Félistenek bolondságai* az alcíme szerint történelmi komédia, tulajdonképpen nevetető paródia, beleépítve egy regényfeleségbe – mondja az utószó. Az író életében nem látott napvilágot, 1912-ben egyszer jelent meg, majd az Unikornis-kiadás 105. köteteként 2003-ban. Egy pikáns történet, arra is jó, hogy „életközbe” hozza a római aranykor hírességeit.

Most csak egyetlen szenzációsan mulatságos jelenetre hívom fel a figyelmet. A nagy szónok, Cicero papucsférj; otthon felesége, Terentia zsarnokoskodik, még szakmájába is beleszól. Jelenetük az előadásmód (*pronuntiatio, actio*), elsősorban a gesztikulálás paródiája. Cicero otthon elpróbálja egyik beszédét – amely ellenfelének folyamatos gyalázása, személyeskedés: *argumentum ad personam* –, s tele van képzavarral. Neje hallgatja és javítja, osztogatja tanácsait. Cicero a tanácsok alapján ismételi, majd az egész beszédet is elmondja félbeszakítás nélkül. Csak a jelenet elejét idézem:

Terentia: Mi van a kezében?

Cicero: Nehéz feladat. Beszéd a consul ellen, ki most hatalmon ül, és beszéd saját magamról.

Terentia: Valóban nehéz. Szeretném hallani.

Cicero (középre áll): Elmondom. Közbeszólhatsz.

Terentia: A tógát csavard bal karod körül: az ne mozduljon. Elég a jobb.

Cicero (bal karját tógájába csavarva hozzáfog): Látod-e már, te fenevad, hogy minő panasz vágódik homlokodhoz?

Terentia: Nem úgy kell ezt. Az a heves kézmozdulat közönséges szónokoké. Cicero e szót félvállról nézve ellenfelére mondja, leeresztett karral. Így.

Cicero: Azt kérdi mindenki, hogy lett consullá ez a szíriai, kinek fekete pofája rab-szolga eredetére vall. Bozontos szakálla, ráncos homloka, kancsal szeme, odvas fogai hogy csábítottak el valakit, aki meglátta?

Terentia: Ne mutogasd apróra a részleteket, amiket megneveztél. Te e szavaknál hátrahúzódsz undorodva, s egy szónál a szád elé teszed a kezdet. Ekként.

Cicero: Vagy tán ékesszólásoddal ragadtad el a népet? Kérem tőletek, Quirites, ki hallotta őt másképp beszélni, mint dadogva?

Terentia: Ezt a mondást a szónok a néphez intézi hátrafelé fordulva. Jól van.

Cicero: Avagy tán vitézségedért szerettek meg? Ugyan látott-e tégedet valaki nagy veszély idején másként, mint futvást?

Terentia: Itt a szónok olyan mozdulatot tesz, mintha korbáccsal ütne a futó hátára.

Az Egy hírhedett kalandor a XVII. századból az ügyállás (görög: *sztaszisz*, latin: *status*), vagyis a törvényszéki tárgyalás paródiája. Koblenz városát ostromolják a franciák. Hugót, a tűzértisztet árulással vádolják. A nagyherceg és a soltész vezeti a tárgyalást. A státustan szerint három kérdést kell tisztázni: 1. van-e bűn (*An sit?*), 2. mi az (*Quid sit?*) és 3. milyen az (*Quale sit?*). Kétségtelen tény, hogy 1. Hugó bűnös; 2. a bűn a legszörnyűbb: árulás; ám 3. az okok, a motívumok és a körülmények vitathatók: Hugó pedig folyamatosan és igen élvezetesen hazudozik, a képtelenebbnél képtelenebb kalandokat meséli el. A nagyherceg mindig felmenti azon az alapon, hogy „amennyit vétett, annyit helyrehozott.” A soltész nem ért ugyan egyet vele, de végül mindig beleegyeznek az ítéletbe, a herceg pedig mindig kimondja: „ez a főbenjáró bűne deleáltassék!” Deleáltassék, azaz töröltessék. A szerepek a tizedik, *Az ördög világában* című kaland után cserélődnek fel. A nagyherceg nem hiszi el az ördögöket, a levegőben röpülő varázslónóket, de a soltész váratlanul külső érvre, „szakértői” bizonyítékra hivatkozik:

(– Bolond vagy bizony te, vagy álmodtad mindezt! – fejezé be a vallomást a nagyherceg. – Nem hiszek én ebből semmit, egy szót sem.)

(– No, márpedig ez az egy igaz – mondá a soltész –, a sok hazugság között, amikkel bennünket a gazfickó hetek óta traktál, ez az egy autentikus dolog. Mert hasonló esetekről értesítenek bennünket Majolus és Ghirlandinus, nemkülönben a világhírű Boccaccio, kiknek állításait kétségbe vonni nem lehet. Most az egyszer a bűnös szigorúan a való dolgok előadása mellett maradt vala.)

(– Minthogy azonban az ördöggel való szövetséget re ipsa és de acto alá nem írta, annál fogva a pactum implicitum diabolicum neki mégis be nem számíthatatik, és így ezen vádpont, ha csak következményei nem lesznek, önnönmagától elesik – mondá ki a nagyherceg.) (*Egy hírhedett kalandor a XVII. századból*, 227)

Ennek a helyzetnek a humorát a tekintélyérv alkalmazása adja. Arisztotelész nyomán külső és belső érveket különböztetünk meg. A külső érvek lényegében tekintélyérvek, egyikük a tudós tekintélyekre való hivatkozás. Valószínűleg Szent Majolusra hivatkozik a soltész, azaz Majolus of Clunyre (906 k. – 994), a clunyi reform elindítója volt, valóban nagy egyházi tekintély. A soltész és a nagyherceg tehát tekintélyre hivatkozva elfogadják a legnagyobb képtelenséget, minden vita nélkül. Ilyesmi biztosan csak a XVII. században történhetett meg.

A három márványfej igazi vad középkori történet, egy raguzai legenda kibővítése, regénnyé formálása, tele csatajelenetekkel szárazon és vízen, természeti katasztrófákkal, erdőégéssel, gátszakadással, balkáni népek harcával, pusztulásával. De mindenekfelett szerelmi történet (vö. Szilasi 2000). 1887-

ben jelent meg, amikor is Jókai már kapott a kritikusoktól hideget-meleget. Éppen ezért a cselekményt húsz helyen megszakítja, s kb. tíz oldalanként beiktat hosszabb-rövidebb disputákat a kritikus és a szerző között. A fontoskodó kritikus szavai tulajdonképpen paródiák, Jókai tökéletesen tudta, hogy mit fognak kifogásolni ellenfelei (ezzel persze jellemzi saját írói módszerét). Egy-egy disputa szerepel a mű elején, a szerzői előszóban és az első fejezet legelején, csak ezeket idézem.

A szerzői előszó retorikai gondolatalkzat, *prolépszisz*, azaz *megelőzés*: „Ezáltal megkönnyítem a kritikának dolgát, és elveszem a kenyerét – ami kettős jó cselekedet.” Az első disputa *sejtetés* (Jókai tudta – mint a 20. századi olvasáspszichológusok –, hogy olvasás közben milyen fontos az *anticipáció*. Az *elővélemény* nagyszerű terminust használta, vö. *Az elátkozott család* 120):

Kritikus. Micsoda inkorrekt cím? „Márványfej”? Fej alatt az organikus test részét értjük. Ha márványból van, akkor már szobor. Tehát helyesen: „Három márvány mellszobor”.

Szerző. Engedelmet kérek, ezek éppen csak „fejek”. Semmi sincs hozzá más. Hogy miért hiányzik náluk a test többi része? Ez az elbeszélés legutolsó lapján lesz olvasható, amit előre elárulni nem lehet – tehát hadd következék az első fejezet.

Az első fejezet címe: *A három tüzes szentek klastroma*. A kritikus azonnal tiltakozik:

Miféle *tüzes szentek*? „Fagyosszenteket” ismerünk. Pongrác, Szervác, Bonifác. De tüzes szentek? Kik azok?

Később kiderülnek a kritikus elvei:

Előre kijelentjük, hogy holmi csodatételeket nem fogadunk el: vagy tessék azt írni az elbeszélés alá, hogy „legenda”: akkor más megítélés alá esik; de ha regény, akkor reális, circumstantialis, minuciózus magyarázatot követelünk. (8)

A Gyulai-féle kritikusok felismerték a Jókai-regény sajátosságait, de saját nézeteikbe ez nem volt beilleszthető, nem fogadták el. Jókai válaszként egy minden képzeletet felülmúló vad regényt produkált – nyilván szándékosan –, s ebben helyezi el a disputákat, melyekben játékosan-szellemesen védi a maga teremtette sajátos regénytípust, amely létezett a világirodalomban, csak kritikusainak esztétikai értékrendjében nem (a románcról van szó, melyet Northrop Frye nyomán Nyilasy Balázs elemzett könyveiben, l. Frye 1998; Nyilasy 2005, 2011)

Összegzés

Jókai humorát tetten érhetjük a példákban és az enthümémákban, a toposzlogika, avagy az érvelési közhelyek játékos alkalmazásában; szerkezeti megoldásaiban és hasonlataiban; regényparódiáiban, mégpedig a gesztusok, a személyeskedés, a képzavarok; a törvényszéki tárgyalás és a tekintélyérvek; a

disputa tréfás-játékos bemutatásában. Most csak az érvelés humorát mutattam be, nem eshetett szó a szavakban, a népetimológiákban, a névalkotásban, a kapcsolt egyenes beszédben és a stílusesszókban, a trópusokban és a figurákban fellelhető játékoságról. Ezért is élvezetes olvasmány minden Jókai-regény. És ezért is tilos őket átírni!

Irodalom

- Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Alexa Károly 2015. *Bujdosó mondatok*. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Ford. Adamik Tamás. Telosz Kiadó, Budapest.
- Bencze Lóránt – Aczél Petra 2001. *Mikor, miért, kinek, hogyan? Hatékonyság a nyelvi kommunikációban. II/1–II*. Corvinus Kiadó, Budapest.
- Boda-Ujlaky Judit – Barta Zsuzsanna – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.) 2016. *A humor nagytón keresztül*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Cicero, Marcus Tullius 2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Szerk. Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony.
- Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert J. 1999. *Classical Rhetoric for the Modern Student. Fourth Edition*. Oxford University Press, New York – Oxford.
- Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.) 2008. *Ezerarcú humor*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Eysenk, Michael W. – Keane, Mark T. 2003. *Kognitív pszichológia*. Ford. Bocz András. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Filep Tamás Gusztáv 2007. Az anekdota mint a magyar élet tükré. In Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.): *A magyar irodalom története II*. Gondolat Kiadó, Budapest. 418–429.
- Frye, Northrop 1998. *A kritika anatómiája*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Budapest.
- Graff, Richard 2008. Topics/Topoi. Topik/Topoi. In Fix, Ulla – Gardt, Andreas – Knape, Joachim (eds.): *Rhetorik und Stilistik. Rhetoric and Stylistik*. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 717–728.
- Imre László 2010. A Hétköznapiok három megközelítése és ami ebből következik. In Tóth Orsolya (szerk.): *Színház, dráma, irodalom*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 286–293.
- Imre László 2015. *Irodalomalapítás és irodalomfejlődés a 18–19. századi magyar irodalomban*. Nap Kiadó, Budapest. 61–69.
- A. Jászó Anna 2015. Jókai és a zárójelek. *Magyar Nyelv* 111/4. 449–456.
- Jókai Mór 1995. *A magyar nép élce*. Unikornis Kiadó, Budapest.
- T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidas Judit (szerk.) 2010. *A humor dimenziói*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Nyilasy Balázs 2005. *A románc és Jókai Mór*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Nyilasy Balázs 2011. *A 19. századi modern magyar románc*. Argumentum, Budapest.
- Ong, Walter J. 1958. *Ramus. Method, and the Decay of Dialogue*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Perelman, Chaïm 1982. *The Realm of Rhetoric*. University of Notre Dame Press, Notre Dame – London.

- Quintilianus, Marcus Fabius 2008. *Szónoklattan*. Szerk. Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony.
- Schirren, Thomas – Ueding, Gert hrsg. 2000. *Topik und Rhetorik. Ein interdisziplinäres Symposium*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Szilasi László 2000. *A selyemgubó és a „boncoló kés”*. Osiris-Pompeji, Budapest.
- Szvorényi József 1851. *Ékesszólástan*. Heckenast, Pest.
- Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna (szerk.) 2013. *Sokszínű humor*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.

On the humor of speech – On the basis of Jókai’s works

Humor has become a frequently investigated topic of today’s linguistics. It has been examined from several aspects but not from the humorous application of rhetorical argumentation. This study examines the humorous application of rhetorical argumentation using the texts of a writer who himself approached humor also theoretically, and collected humorous stories, especially anecdotes. So, we can observe the humor in the rhetorical argumentation: in examples (Gr. *paradeigma*) and enthymemes, in topical logic (definon, division, analogy, cause–effect–chain, contradiction, etc.); in the structure of narratives, and in semblances. Finally, the humor of elocution, the judicial process and the aesthetical dispute are analyzed in three romances of Jókai (the term *romance* is from Northrop Frye). Jókai’s humor can also be observed in several other style-phenomena: in tropes, schemes, etc.